

Performa 6 | 2017. szám
kultúratudományi és társadalomfilozófiai folyóirat

Főszerkesztő: Vajda Mihály

Szerkesztőbizottság:

Antal Éva

Fogarasi György

Kicsák Lóránt

Körömi Gabriella

Kukla Krisztián

Kusper Judit

Nemes László

Simon Attila

Szabó Csaba

Széplaky Gerda

Takács Ádám

Válastyán Tamás

Kiadja: Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Felelős kiadó: Dr. Pintér Márta dékán

Kapcsolat: performa@ektf.hu

ISSN 2498-731X

Webmester: Faa Balázs

Loboczky János

Történelem és invenció Schiller *Don Carlos* című drámájában

Tanulmányomban azt a kérdést járom körül, hogy Schiller történelmi drámáiban – különös tekintettel a *Don Carlos*ra – miként fonódik össze az alkotói invenció és az adott történelmi kor és személyiségeinek reális, a hiteles történetírásban is megjelenő képe. Schillernél ez azért is releváns kérdés, mivel maga is írt történelmi munkákat, pl. a harmincéves háborúról¹ és a németalföldi függetlenségi háborúról². A *Don Carlos* témáját tekintve éppen az utóbbi időszakában játszódik, s ezért a jelzett problémával kapcsolatban izgalmas értelmezői feladatot támaszt.

Először is felmerül a kérdés, hogy miként ítéljük meg Schillert mint történészt. Itt nyilvánvalóan többféle horizontból is megközelíthetjük munkásságát. Ő maga egy barátjának, Hubernek írt levelében³ (a németalföldi szabadságharcról írt könyve befejezésekor, miután Wieland lelkesen megdicséri) például így jellemzi saját történetírói kvalitásait: nemes, szép stílus, hangyaszorgalom a forrásfeldolgozásban, a történelmi erők világos bemutatása és filozófiai ábrázolás. Az utóbbi azt jelenti nála, hogy bizonyos, szerinte magában a történelemben felfedezhető eszméknek – elsősorban a szabadság megvalósulásának – a szemszögéből tekint a történelemre. Történelemszemléletére egyfelől Herder – akivel Weimarban személyesen is megismerkedett – organikus felfogása és részben intuitív módszere volt hatással, másrészt Kant teleologikus történelemfelfogása, akinek *Az emberiség történetének egyetemes eszméje világpolgári szemszögből*⁴ c. írását 1787-ben olvasta. Kantnál elsősorban az ragadja meg, hogy milyen antagonizmusokon keresztül valósulhat meg a történelemben a szabadság, vagyis az alkotmányos, jogszerű államközösség. Saját maga számára úgy fordította le a történelem dramaturgiáját, hogy az emberek csinálják ugyan a történelmet, de irányítani nem tudják. Ugyanakkor az egyes egyének olyan invenciózusan kell cselekednie, mintha a szabadság lehetséges lenne. Az embereknek maguknak kell bevinni a történelembe az éltető, a merevnek tűnő gépezetbe a megelevenítő mozzanatokat. Majd látni fogjuk, hogy Posa márki alakja a *Don Carlos*ban éppen ilyen aktivizáló szerepet tölt be.

¹ Friedrich Schiller: *Geschichte der Dreissigjährigen Kriegs*. Schillers Werke. Nationalausgabe. 18. k. Szerk.: Liselotte Blumenthal – Benno Wiese. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1976.

² Friedrich Schiller: *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der Spanischen Regierung*. Schillers Werke. Nationalausgabe. 17. k. Szerk.: Karl-Heinz Hahn. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1970. 7–290.

³ Lásd Rüdiger Safranski: *Friedrich Schiller, avagy a német idealizmus felfedezése*. Fordította Györffy Miklós. Budapest, Európa, 2007. 268.

⁴ Immanuel Kant: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*. Fordította Vidrányi Katalin. In: *Uő.: Történelemtudományi írások*. Budapest, Ictus, 1995–97. 41–59.

Schiller tehát – bizonyos értelemben a történelmi drámáinak előtanulmányaiként – behatóan és részletesen foglalkozott egy-egy korszak történelmi valóságával (lásd a már említett történelmi munkáit). Ezekben az írásaiban az a drámaköltői erénye érvényesül, hogy képes belehelyezkedni az adott történelmi kor világába, hogy ezáltal világítsa meg a kor szereplőinek pszichológiai, politikai és eszmei mozgatórugóit. Másfelől ott vannak maguk a történelmi drámái (pl. a *Wallenstein-trilógia*, *Don Carlos*, *Stuart Mária*, *Tell Vilmos*), amelyekben eszmény és történelmi valóság ellentétét állítja a középpontba a történelmileg kiemelkedő, egyúttal ellentmondásos történelmi személyiségek sorsán keresztül. Azután fontosak azok az írásai is, amelyek legalábbis történelemfilozófiai indíttatásúak, pl. az egyetemes történelem értelméről szóló előadása⁵. Végül pedig azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy művészetfilozófiai tanulmányaiban, különösen a *Levelekben*⁶ és *A naiv és szentimentális költészetről*⁷ címűekben is megfogalmaz egyfajta történelemképet.

A drámaköltő Schiller kapcsán mindenképp érdemes megjegyezni, hogy színház és történelem között szoros összefüggést látott, a nagy történelmi személyiségek ellentmondásos sorsának ábrázolásában a tények valóságán áttörve valahogyan a lehetségesre, a történelmi alternatívára kérdez rá. Bizonyos értelemben a történelem Schiller számára objektív erőforrás, ami a művészet felé orientálódva legitimálódik. Persze ezt a kijelentést meg is fordíthatjuk, hiszen esztétikai tanulmányaiban a művészet társadalmi helyét és karakterét is sajátos történelemszemlélete határozza meg. Sőt az a gondolat is felmerül benne, hogy nem tévút-e az önmagáért művelt művészet, nem inkább magát a történelmet kellene-e szépséggel felruházni. A *Don Carlos* születése közben például a következőket írja Körnernek: „Lelkünk csupán desztillációs edény, de az elemeknek anyaggal kell ellátniuk, hogy telt, duzzadó, nedvdús leveleket hajtson.”⁸ Egy másik levelében pedig azt hangsúlyozza, hogy a történelmet éppen azért választja, mert tényeket kínál számára, amire támaszkodhat, sőt „képzeletünk leleményei korántsem tesznek szert olyan tekintélyre és hitelre, hogy tartós alapkő gyanánt (...) szolgálhatnának”⁹. Történelmi drámáihoz alapos történelmi tanulmányokat végzett, de szereplőit mégis a költői képzelet invenciója mozgatta. Ezért érezhette úgy, hogy a *Don Carlos* megköltése szinte kiszívta minden lelkierejét, s a megújuláshoz frissítő terepként

⁵ Friedrich Schiller: *Mi az egyetemes történelem, s mi végre is tanulmányozzuk?* Fordította Mesterházi Miklós. In: Uő.: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Szerk.: Miklós Tamás. Budapest, Atlantisz, 2005. 383–403.

⁶ Friedrich Schiller: *Levelek az ember esztétikai neveléséről*. Fordította Papp Zoltán. In: Uő.: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Szerk. Miklós Tamás. Budapest, Atlantisz, 2005. 155–261.

⁷ Friedrich Schiller: *A naiv és a szentimentális költészetéről*. Fordította Papp Zoltán. In: Uő.: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Szerk. Miklós Tamás. Budapest, Atlantisz, 2005. 261–353.

⁸ Körnernek 1786. április 15-én írt leveléből idézi Rüdiger Safranski: *Friedrich Schiller...* 267.

⁹ Körnernek 1788. január 7-én írt leveléből idézi Rüdiger Safranski: *Friedrich Schiller...* 267.

szolgált a történetírói munkája. Nem véletlen, hogy ekkor (1786-88) született *Az egyesült Németalföld elszakadásának története a spanyol kormányzástól*¹⁰ című munkája.

Schiller történelemfelfogását leginkább a jeni egyetemen tartott történelemfilozófiai, illetve egyetemes történeti előadásai alapján lehet rekonstruálni. Különösen tanulságos a *Mi az egyetemes történelem, s mi végre is tanulmányozzuk?* című, nagyhatású egyetemi székfoglaló előadása. A felütés, a hangvétel a felvilágosító humanista eszmények költőjét idézi, történelemszemléletében Kanthoz és Herderhez – elsősorban az *Eszmék az emberiség történetének filozófiájához*¹¹ című nagyszabású munkájához – kapcsolódik. Schiller előadásában abból indul ki, hogy élesen szembeállítja egymással a tudományt kenyérkeresetnek tekintő „céhbeli” tudóst és a filozofikus elmét. Az előbbi csupán azzal foglalkozik, ami hön óhajtott előmenetele szempontjából hasznos, a tudományokat eszerint szelektálja, s éppen azokat a stúdiumokat kerüli, mint haszontalan időfecsérlést, amelyekben a szellem örömét lelné. Tehát szálni való ember, „aki a legtökéletesebb szabadság birodalmában rabszolgalelekkel bolyong”¹². Nem képes megérteni a dolgok összefüggését, mivel kisszerű tevékenységét nem fűzi egybe a „világ nagy egészével”. A filozofikus elme ellenben a „tudományok szövetségét” igyekszik helyreállítani: „Ahol a kenyérét féltő tudós elválaszt, a filozofikus szellem ott egyesít.”¹³ Az utóbbinak tehát az igazság keresése a célja, s mindenkor a nagy egész lebeg a szeme előtt. Szemléletes, retorikailag is hatásosan felépített beszédében Schiller egyértelműen leszögezi, hogy mondandóját azoknak szánja, akik a filozofikus elme útját kívánják járni, mivel az első esetében a tudomány „önnön magasabb céljától” kellene eltávolodnia.

Ebből a filozófiai nézőpontból vonultatja fel Schiller az egyetemes történelem különböző jeleneit, illetve állomásait. A felvilágosult ész nézőpontjából, ugyanakkor egy vérbeli drámaköltő lelkes és szenvedélyes hangján szól az emberiség történelmének feltételezett értelméről, amely egy fejlődésfolyamat eredményeként bontakozik ki: „A fejlemények hosszú lánc húzódik hát a jelen pillanat és az emberi nem kezdetei közt. S e lánc szemei úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint ok és okozat.”¹⁴ Schiller alapvetően a kanti történelemfelfogáshoz kapcsolódik, amikor a „szükség jótékony kényszeréről” beszél, amely az államok összefonódásához vezethet a józan önérdek követése révén: A filozófiai értelemre éppen azért van szükség, hogy a világtörténet több lehessen a „töredékek aggregátumánál”, s

¹⁰ Lásd a 2. lábjegyzetet.

¹¹ Johann Gottfried Herder: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájához és más írások*. Fordította Imre Katalin és Rozsnyai Ervin. Budapest, Gondolat, 1978.

¹² Friedrich Schiller: *Mi az egyetemes történelem...?* 385.

¹³ Friedrich Schiller: *Mi az egyetemes történelem...?* 386.

¹⁴ Friedrich Schiller: *Mi az egyetemes történelem...?* 395.

a „töredékeket művi kötőelemekkel összefűzvé az aggregátumot rendszerré, ésszerűen egészé magasztosítja.”¹⁵ A hangsúlyozottan patetikus hangnem szintén túllendíti a szöveget a történettudomány hűvös tárgyilagosságán éppúgy, mint a metafizikai megalapozottságú történelemfilozófián. Ennyiben a kanti történelemfilozófia szemléletmódjától is eltér. Schillernél a történelem teleologikus felfogásához, valamiféle ésszerű cél megvalósulásának láttatásához a „szellem képzelete”, vagyis a képzelőerő működése is szükséges. Végző soron az emberi értelem saját maga ruházza fel a történelmet derűs jelenetekkel, s tulajdonít az egésznek harmóniát, ő visz „ésszerű célzatot a dolgok menetébe”. A történelem nem vak szükségyszerűségek színpada, ezért a történelmet értelmező embernek is megvan a maga szabadsága:

[...] amíg a világ változásainak sorából fontos láncszemek hiányzanak, amíg a sors oly sok fejleményről tartózkodik még az utolsó szót kimondani, mindaddig a szellem is *eldöntetlennek* nyilvánítja a kérdést, és az a vélekedés kerekedik fölül, amelyik *az értelem számára nagyobb kielégülést, a szívnek pedig több boldogságot tartogat.*¹⁶

Az egyetemi előadás lelkesült hangvételével, a felvilágosult értelembe vetett hitével szemben *A szellemlátó (Der Geisterseher)*¹⁷ című regény – amelyen 1786-87-ben, *A Don Carlos* írását megszakítva dolgozott – részeként megírt *Filozófiai beszélgetés*¹⁸ egészen másképp láttatja a történelmet. A nem sokkal a székfoglaló előtt keletkezett írásban a vívódó, szkeptikus Schiller szólal meg, aki számára az emberiség történelme nem valamiféle egyenes vonalú láncolat, amelyben az egyes részek szabályosan egymáshoz kapcsolódnak, hanem egymástól elváló töredékek véletlenszerű halmaza. Az individuum is szétesik, tehát éppen nem valamiféle totális jellem. Mintha ebben a vízióban már a *Levelek* modernitás-kritikája előlegeződne meg. A történelem tanulmányozója számára a történelem ebben a megközelítésben nem feldolgozandó tanulságok tárháza, hanem ok-okozati összefüggések érzéketlen szükségyszerűsége. Az ember a történelem színpadán ebben a drámában inkább csak elszenvedő szereplője a történeteknek, nem szerzője. A történelem Egésze, az egyetemes történelem mint valamiképp átélt valóság így nem is létezhet, legfeljebb mint homályos fantáziakép vagy konstrukció. Múlt és jövő horizontjai teljesen elmosódnak, csak a jelen

¹⁵ Friedrich Schiller: *Mi az egyetemes történelem...?* 397–398.

¹⁶ Friedrich Schiller: *Mi az egyetemes történelem...?* 399. Kiemelés tőlem – L. J.

¹⁷ Friedrich Schiller: *Der Geisterseher*. In: *Schillers Werke*. Nationalausgabe. 16. k. Szerk. Hans-Heinrich Borchardt. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1954. 45–159.

¹⁸ Friedrich Schiller: *Das philosophische Gespräch aus dem Geisterseher*. In: *Schillers Werke*. Nationalausgabe. 16. k. Szerk. Hans-Heinrich Borchardt. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1954. 159–187.

keskeny ösvényén járhatunk. Röviden úgy összegezhetnénk, hogy a történelemnek nincs teleológiája, értelmes célja, csak esetleges jelenetei, az emberi élet határait (múlt, jövő) két függöny zárja el a titkokat feltárni akaró értelem elől. Egyébként ez a népszerű, de befejezetlen romantikus regény a korban nagyon is jellemző titkos társaságok (pl. rózsakeresztesek, szabadkőművesek, illuminátusok) alig követhető összeesküvésekkel és miszticizmussal átítatott füledt légkörét idézi meg. Az egyetemi székfoglaló előadás és *A szellemlátó* egymással éles ellentétben álló történelemképét azzal is magyarázhatjuk, hogy az egyikben a tanítványokat lelkesítő mester szólal meg, aki a hallgatók számára tanulmányaik értelmét kívánja megvilágítani, míg a filozófiai beszélgetésben a kétségek között vergődő költő hangját hallhatjuk, aki drámáiban maga is az emberi lét örök konfliktusait állítja éles fénybe jelentős történelmi személyiségek ellentmondásos figuráin keresztül. Nyilván ez a „kétlelkűség” – költő és filozofikus elme – is belejátszik ebbe a kétféle történelemképbe. Ugyanakkor bizonyos értelemben közös gyökere is van e kettősségnek. Mégpedig az, hogy a történelem teleológiájával, értelmével kapcsolatos kérdés tudományos értelemben nem megválaszolható, pontosabban nincs valamiféle természettörvény módjára érvényesülő egyetemes ésszerűség, illetve törvényszerűség a történelemben. Ez lényegileg más, mint Kant történelemfilozófiájának kiindulópontja. Schillernél maga az emberi értelem ruhazza fel a történelmet vagy valamilyen „kölcsonbe kapott fény” révén derűs harmóniával, vagy pedig cél nélküli események puszta egymásutánosságával.

Térjünk most már vissza szorosabban vett témánkhoz. Schiller drámáinak java történelmi dráma, de a Sturm und Drang irányzattal kezdődően a romantika korában egyébként is népszerűek a történelmi drámák. Ennek egyik oka föltehetően az, hogy a felvilágosodás a történelemre mint „az élet tanítómesterére” tekintett, s ebből a szempontból a drámai megformálás különösen szuggesztív erejű lehet. Schiller egyik előadásában¹⁹ maga is szenvedélyesen beszél erről a küldetéséről. Mivel egyes történelmi korszakokat, nagy történelmi személyiségeket nem lehet történelmi hitelességgel ábrázolni a drámában, nem is ez a célja a drámaköltőnek, és a közönség sem ezt várja el tőle. Sokkal inkább a nagy történelmi összeütközések személyes-lélektani mozgatórugóinak az ábrázolását. Ebből a szempontból pedig a felhasznált források történelmi hitelessége másodlagos kérdés még az egyébként történetírást művelő Schiller számára is.

¹⁹ Friedrich Schiller: *A színház mint morális intézmény*. Fordította Papp Zoltán. In: Uő.: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Szerk. Miklós Tamás. Budapest, Atlantisz, 2005. 9–23.

A költő 1782-ben Dalberg, a mannheimi színház – ahol a *Haramiákat* bemutatták – intendánsának ösztönzésére dönti el, hogy drámát ír Don Carlosról, II. Fülöp spanyol király boldogtalan sorsú fiáról. Forrása Saint-Réal abbé 1691-ben megjelent életrajza, amely érzelmes családi történeté színezte Don Carlos sorsát. Később írt történeti munkájában már megbízhatóbb forrásokra támaszkodott, de most nem a történeti hűség érdekelte. Már előző darabjának, a *Fiesconak* az utószavában is ezt hangsúlyozta: „A történelemmel bátorkodom hamar végezni, ugyanis nem (...) történetíró vagyok, és egyetlen nagy érzelmi felindulás, amelyet a merész költészettel nézőim kebelében kiváltok, fölér számomra a legszigorúbb történeti pontossággal.”²⁰ Egyébként a száraz tények a következők: amikor 1566-ban kirobban a németalföldi felkelés, a felkelők tényleg számítottak Don Carlos, a trónörökös támogatására, aki viszont szellemileg terhelt, összeférhetetlen, gyakran dührohamokat kapó személyiség volt, nem szabadsághős. Apjával egyre nyíltabban került ellentétbe, kapcsolatot is teremtett a felkelőkkel, II. Fülöp 1567 végén letartóztatta, s a következő évben a börtönben halt meg.

Schiller több évig (1783-87 között), megszakításokkal dolgozott a drámán, még addigi drámai dikcióján is változtatott, hiszen Shakespeare-hez hasonlóan jambikus verselésben költötte meg a szöveget, főleg a drámai történet „megnemesítésének” céljából. Kezdetben abban sem bízott, hogy művét színpadon bemutatják, ezért munkáját az olvasóközönségnek szánja, „cselekvő dialógusnak” tekinti, amelyet nem korlátoznak a színpad törvényei. Meglátásom szerint egyébként is a darab főszereplői nem csupán egymással kerülnek konfliktusba, hanem önmaguk démonaival is meg kell küzdeniük: II. Fülöpnél a király és az apa küzd egymással; Erzsébetben a királynő feleség és Carlos volt menyasszonyának az érzései keverednek; Don Carlosban a trónörökös fiú, a szerelmes ifjú és a szabadság képviselőjének érzései és gondolatai szikráznak össze; Posa márkiiban a nemes barát, a felvilágosult szabadsághős, a mártír, de egyúttal az intrikus, sőt a szabadság zsarnoka is megszólal. Visszatérve a dráma születésére, egyik levelében Schiller az alkotói szabadság és a színházi feltételek kínzó ellentétére panaszkodik, bár a hamburgi színház 1787 augusztusában sikerrel bemutatja a darabot, Drezdában viszont csak húzásokkal lehetett eljátszani. Még egy tényre hívnám fel a figyelmet: a dráma gondolatisága a III. felvonásban bizonyos mértékig megváltozik. Míg addig elsősorban Don Carlos és mostohaanyja, korábbi szerelme közötti bonyolult érzelmi szálak kibontakozását és a fiú apjával szembeni dacos szembenállását hangsúlyozza a drámaköltő, a III. felvonástól kezdve már inkább Posa márki áll a további történések középpontjában.

²⁰ Idézi Rüdiger Safranski: *Friedrich Schiller...* 226.

Írásom utolsó részében a dráma „nagyjelenetének” (III. felvonás, 10. jelenet), Posa márki és a király összecsapásának néhány vonatkozására hívom fel a figyelmet, valamint a márki szabadság iránti rajongásának ellentmondásosságára reflektálok.

Posa márki a király által kezdeményezett beszélgetést arra akarja felhasználni, hogy az emberi nem szabadságának előrehaladását szolgálja, konkrétan a németalföldiek ügyét, és egyúttal a gondolat szabadságát kéri az uralkodótól. A maga uraként, „e világ polgáraként” kívánja szolgálni az emberiséget, nem egy király alattvalójaként. Az öntudatos Posa márki itt minden bizonnyal a felvilágosult Schiller egyfajta szócsove. A második felvonásban Domingo atya Alba hercegnek egyébként Don Carlosról fogalmazza meg azt, ami a márki veszélyességét is jelenti: „Szive egy új erényért izzik, és ez / Büszke, szilárd s elég is önmagának,/ És nem koldul a vallástól. A bűn / Milliókat tart az egyház kebelében./ Ő megveti a bűnt, szüksége sincs rá./ Gondolkodik. – Fejét egy különös Kiméra gyújtja lángra – tiszteli / Az embert – Herceg, alkalmas-e ő királyunknak?”²¹ Ugyanakkor a büszkeség bizonyos göggel is párosul nála, ahogy a királynak mondja: „Nem találom az emberi nemet – Hát kit szeressek?”²²

Posa márki tragikai vétsége éppen ebben a vonatkozásban, a másik személy személyként, nem általánosságként való tiszteletének elmulasztásában nyilvánul meg. Ebben az összefüggésben egy lírai-filozófiai szöveg, A *Julius teozófiája*²³ – amely 1786-ban, a *Filozófiai beszélgetések* részeként jelent meg – kapcsán még érdemes röviden utalni a másik emberért hozott áldozat (Aufopferung) schilleri értelmezésére, mivel ez fontos szerepet játszik a *Don Carlosban*. Azt hangsúlyozza, hogy a szeretetnek úgy kellene működni, hogy a személyes halhatatlanság, a jutalmazó jövő ígérete nélkül is képes legyen áldozatot hozni a másik emberért. Az egoizmussal szemben, amelynek középpontja önmagában van, a szeretet az örök egész tengelyébe ülteti át saját középpontját.²⁴ Végző soron úgy is fogalmazhatnánk, hogy Schiller szeretetfilozófiája költőileg is átélt személyes életfilozófia (lásd pl. a Laura-verseket vagy *Az örömhöz* c. ódát): „E filozófia megnemesítette a szívemet, és megszépítette életem perspektíváját.”²⁵

²¹ Friedrich Schiller: *Don Carlos*. Fordította Vas István. In: *Friedrich Schiller összes drámái*. I. k. Budapest, Magyar Helikon. 1970. 384.

²² Friedrich Schiller: *Don Carlos*. 425.

²³ Friedrich Schiller: *Theosophie des Julius*. In: *Schillers Werke*. Nationalausgabe. 20. k. Szerk. Helmut Koopmann-Benno Wiese. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1963. 115–129.

²⁴ „Egoismus errichtet seinem Mittelpunkt in sich selber; Liebe pflanzt ihn außerhalb ihrer in die Achse des ewigen Ganzen.” Friedrich Schiller: *Theosophie des Julius*. 123.

²⁵ „Diese Philosophie hat mein Herz geädelt, und die Perspektive meines Lebens verschönert.” Friedrich Schiller: *Theosophie des Julius*. 126.

Don Carlos és Posa márki „szótárában” a szeretet más-más aspektusa szerepel. Don Carlos alig titkolt szenvedéllyel szereti az ifjú királynőt, aki eredetileg az ő jegyese volt. Ugyanakkor benne is él egyfajta ösztönös emberszeretet, az elesettek, valamint a szabadságukért küzdők iránti szimpátia. Posa márkit kifejezetten valamiféle egyetemes emberszeretet vezérli, az emberiség boldogságát akarja elősegíteni, most konkrétan a németalföldi szabadságharc ügyének kívánja megnyerni Carlost. Még barátja szerelmét is ennek eszközéül akarja felhasználni. Arra büszke, hogy „...egy királyfit / Szerettem én. – Csak egyvalakinek / Szenteltem szívemet, de az egész / Világot vele együtt átöleltem./ Én Carlosom lelkében millióknak / Ültettem Édent.”²⁶ Számára az egyén csak a nagy egész része, s ezért áldozza fel önkéntelenül is. A *Briefe über Don Karlos*²⁷ (*Levelek a Don Carlosról*) című írásában Schiller éppen azt hangsúlyozza, hogy Posa márki az emberboldogító eszméit mennyire ellentmondásosan akarja megvalósítani: a szabadságot akarja elhozni, ugyanakkor az egyes ember szabadságát, jogait nem tiszteli eléggé, így azután maga is önkényúr módjára viselkedik. Az emberiség szeretete szinte elnyeli az egyes ember szeretetét. Bizonyos értelemben a királynőt és Don Carlost is sakkfigurákként akarja felhasználni népboldogító eszméinek végrehajtására. Elvont eszmék és gyakorlati morál ellentétét szintén plasztikusan fogalmazza meg:

[...] morális dolgokban nem távolodhat el az ember veszélytelenül a természetes gyakorlati érzéktől, általános absztrakciók magasába emelkedve, hogy sokkal biztonságosabban rábízhatja magát szíve sugallataira vagy igazság és igazságtalanság már meglévő és individuális érzéseire, mint az egyetemes ész mesterségesen teremtett eszméinek veszedelmes irányítására – mert semmi nem vezet jóra, ami nem természetes.²⁸

A *Don Carlos* talán legfontosabb „üzenete”, hogy a nem természetes érzések – legyen szó akár a fojtogató légkörű, az inkvizíció és a merev udvari etikett által kordában tartott spanyol királyi udvar világáról, vagy a szabadság szenvedélyes képviselőjéről – a minden ember méltóságának tiszteletben tartásán alapuló boldog rend helyett a káosz és az erőszak uralmát segítik elő.

²⁶ Friedrich Schiller: *Don Carlos*. 478.

²⁷ Friedrich Schiller: *Briefe über Don Karlos*. In: *Schillers Werke*. Nationalausgabe. 22. k. Szerk. Herbert Meyer. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1958. 137–177. Az idézet Györffy Miklós fordítása.

²⁸ „Diese meine ich, daß man sich in moralischen Dingen nicht ohne Gefahr von dem natürlichen praktischen Gefühl entfernt, um sich zu allgemeinen Abstraktionen zu erheben, daß sich der Mensch weit sicherer den Eingebungen seines Herzens oder dem schon gegenwärtigen und individuellen Gefühle von Recht und Unrecht vertraut als der gefährlichen Leitung universeller Vernunftideen, die er sich künstlich erschaffen hat – denn nicht führt zum Guten, was nicht natürlich ist.” Friedrich Schiller: *Briefe über Don Karlos*. 172.